

**GAZETE VE DERGİ İSİMLERDEN HAREKETLE
AZERBAJCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI YOLUNDA AZERBAJCAN
BASINININ MİLLİ OLUŞUMA KATKILARI**

İsmail ÖZÇELİK*

ÖZET

Onomastik denilen isim ilmi tarih araştırmaları için önem arz etmektedir. Yer ve şahıs adları gibi kurum ve kuruluş adları da hedef ve amacın anlaşılması bakımından önemlidir. Bir ülkenin tarihi gelişimi ve gösterdiği değişim, kurumlarının adlarıyla yakından ilgilidir. Çeşitli kuruluş isimlerinin etimolojisi ile adlarının verilış nedeni mutlaka bir amaca dönüktür. Belli bir amaca göre yapılan adlandırmalar, tesadüfen verilmemiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'da 1875-1920 yılları arasında yayınlanan gazete ve dergi isimlerine bakıldığında isimlerinin bir amacı ve hedefi gösterdiği görülmektedir. Toplumsal ve siyasi mesajlar içeren bu isimler, seçilerek verilmiştir. İلمي, gelişmeyi, aydınlığı, ilerlemeyi, muasırlaşmayı, yeniliği, hürriyet ve geleceği çağrıştıran isimler özellikle dikkat çekicidir.

Bir ülkenin siyasi, iktisadi, içtimai, kültürel ve medeni tarihini anlamamanın bir yolu da süreli yayınlarının bilinmesinden geçer. Bu bağlamda Azerbaycan'ın ilk milli gazetesi 22 Temmuz 1875 de Hasan Bey Zerdabi tarafından çıkarılan “Ekinci” adlı ayda bir yayınlana gazetedir. “Ekinci” den sonra “Ziya”, “Ziya-i Kafkasya” isimli gazeteler çıkarılmıştır. Söz konusu gazeteler, Azerbaycan matbuatında ilk çıkanlardır. İlerleyen yıllarda bunların sayısı artmıştır. Dikkat edilecek olursa bu gazetelerin isimleri geleceğe matuf bir amaç içermektedir. İsimler,

---

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (iozcelik6@gmail.com)

ideal ve aydınlık geleceği simgelemektedir. Yine “Taze Hayat”, “Tekâmül”, “İttifak”, “Terakki”, “Seda”, “Basiret”, “Açıksöz”, “Müsavat”, “Sedayı Vatan” ve “İstiklal” gibi isimler de dikkat çekicidir.

Gazetelerin yanında Azerbaycan’da anılan yıllara ait bir hayli dergi de yayınlanmıştır. Bu dergilerin isimleri de dikkat çekicidir. Bu isimlerin başında “Bayrak-ı Adalet”, “Kurtuluş”, “Dirlik”, “Medeniyet”, “Hakikat” “Zenbur”, “Molla Nasreddin” ve “Yeni Fuyuzat” gibi başlıca isimler yer almaktadır.

Bu araştırmada Azerbaycan da yayınlanan gazete ve dergilerin isimleri tasnif edilerek, haklarında kısa bilgi verilecek ve isimlerinin anlamlarından hareketle değerlendirmeler yapılacaktır. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Milli Kütüphane, Sureli Yayınları ve Türk Tarih Kurumu verileri ile tetkik eserlerin taranması sonucu elde edilecek bilgiler tebliğimizdeki değerlendirmeye esas olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Matbuatı, Fuyuzat, Molla Nasreddin, Müsavat, Sedayı Vatan.

NATIONAL CONSTITUTION CONTRIBUTIONS OF AZERBAIJAN PRESS ON AZERBAIJAN'S INDEPENDENCE WITH NAMES OF NEWSPAPER AND MAGAZINE

ABSTRACT

Name called onomastic is important for scientific historical research. Names of institutions and organizations such as names of places and persons are also important for understanding the purpose. The historical development and change of an country is closely related to the names of its institutions. The etymology of the various organization names and the reasons why their names are given is certainly an aim. Nominations made according to a certain purpose have not been given by chance. In this context, it can be seen that the names of newspapers and magazines published in Azerbaijan between 1875 and 1920 showed their way and aim. These names, including social and

political messages, were chosen. It is especially striking that the names that associate science, development, enlightenment, progress, contemplation, innovation, freedom, and the future are of particular interest.

One way of understanding the political, economic, cultural, and Civilized history of an country goes through the knowing of its periodicals. In this context, the first national newspaper of Azerbaijan is published in the month of "Ekinci" published by Hasan Bey Zerdabi on July 22, 1875. After "Ekinci", "Ziya" and "Ziya-i Caucasia" were published. These newspapers are the first to appear on the Azarbaijan print. In the following years, the number of them has increased. Note that the names of these newspapers have a purpose to come. Names, symbolize the ideal and bright future. The names such as "Fresh Life", "Evolution", "Alliance", "Terakki", "Seda", "Basiret", "Açıksöz", "Musuvvat", "Sedayı Vatan" and "İstiklal" are also striking.

A number of magazines published in Azerbaijan have been published along side the newspapers. The names of these magazines are also striking. The main names of these names are "Bayrak-ı Justice", "Kurtuluş", "Dirlik", "Civilization", "Truth" "Zenbur", "Molla Nasreddin" and "Yeni Fuyuzat".

In this research, the names of all the newspapers and magazines published in Azerbaijan will be classified, their rights will be briefly informed and the evaluations will be made with the meaning of their names. About Tarık Us Collection, Surveys of the National Library and the Turkish Historical Society and the results of the screening of the works will be the basis for the evaluation in our paper.

Key words: Azerbaycan Press, Fuyuzat, Molla Nasreddin, Musavvat, Sedayı Vatan.

Giriş

Bilindiği gibi 1917'de Rusya'da meydana gelen "Ekim Devrimi" Rus hâkimiyeti altında yaşayan milletlerin kendi kaderlerini tayin

etme hakkı bakımından bir imkân doğurmuştu. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın birlikte hareket etme arayışları neticesinde “Mavera-yı Kafkas Konfederasyonu” kurulmuş olsa da bunun kalıcı bir siyasî etksi olmadı. Bu durumun ortaya çıkmasında Ermeni milliyetçiliğinin ciddî bir tesiri oldu. 1918 Mart hadiseleri¹ Rusya hâkimiyetinde yaşayan milletlerin kendi kaderlerini tayin etme mücadelesine vurulan büyük bir darbe olmuştur. Azerbaycan Türk tarihine “Mart Faciası” adıyla geçen olaylarda üç gün içinde 12.000 Türk katledilmişti. Ermeni milliyetçileri Ruslarla birlik olup, Kafkasya Türklerine büyük bir darbe vurmuşlardı. İşte bu kanlı “Mart Faciası”nı takip eden günlerde Kafkasya Türkleri kendi kaderlerini tayin etmek amacıyla bağımsız hareket etmeye başladılar. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Şurası tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulduğu bütün dünyaya ilan edildi. Mehmet Emin Resulzade, kurulan ilk Türk Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı ve Gence şehri kurulan bu yeni cumhuriyetin başkenti oldu. Bu dönemde Bakû'yu Stephan Şaumyan yönetiyordu. Şehirde Rus, Ermeni ve İngiliz hâkimiyeti vardı. Ruslar, İngilizler ve Almanlar Bakû petrollerinin geleceğine büyük önem veriyorlardı.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olsa da Çanakkale ve Kütü'l-Amare' ile beraber Kafkasya'da kazanılan önemli bir başarı da savaşın sonunda adeta Osmanlı ordusu küllerinin arasından yeniden doğarak 15 Eylül 1918'de Bakû'ya girme başarısını göstermiştir. Bakû, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılmış, Türk ve Müslüman kimliğini muhafaza etmesi sağlanmıştır. Bu gelişmenin ardından da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Gence'den sonra Bakû olmuştur. Yirminci yüzyıl boyunca

---

¹ “Mart Olayları” veya “Mart Katliamı” diye adlandırılan ve Azerbaycan Türkleri tarafından “Mart Hadiseleri ya da Mart Soyqırımı” şeklinde ifade edilen ve 30 Mart 1918- 3 Nisan 1918 tarihleri arasında Bakû şehri ve civarında Bakû Sovyeti ve Ermeni Devrimci Federasyonu kuvvetlerinin Müsavat Partisi ve Kafkas Süvari Tümeni arasında meydana gelen çatışmalar. Bu çatışmalar sırasında Azerbaycan'daki Türk sivilere yönelik büyük bir katliam yaşanmış ve olayların sonucunda Türk ve diğer Müslüman halk mensuplarından 3.000 ila 12.000 kişinin öldürüldüğü kaydedilmiştir.

varlığını sürdüren ve 1920 sonrası Sovyet hâkimiyetine girmesine rağmen, Bakû'nun Türk ve Müslüman kimliğine bundan sonra zarar verilememiştir.

İşte bu sonucun elde edilmesinde öncelikle milli şuur ve aydınlanma hareketi, askeri başarının ve siyasi gelişmelerin önünü açmıştır denilebilir. Bu bağlamda Azerbaycan'da 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan Milliyetçilik, Ceditçilik hareketi ve Basın faaliyetleri yukarıdaki gelişmelerin sağlanması için önemli etkenlerden birini oluşturmuştur. Konuyu bu noktadan hareketle incelediğimizde Azerbaycan Devlet'nin oluşumuna arka planda katkı sağlayan unsurlardan biri olan o günün matbuatı durumundaki basın yaygın organlarının adları, faaliyetleri ve mühtevaları üzerinden yapılacak bir değerlendirme ile bu oluşuma nasıl katkı sağlandığı daha iyi anlaşılacaktır.

Bilindiği gibi Onomastik denilen isim ilmi, dil gibi tarih araştırmaları için de önem arz etmektedir. Tarih araştırmalarının bir bölümü "isim bilimi" dediğimiz "Onomastik" çalışmalarıyla yapılabilmekte ve isimlerden hareketle şahıs, kurum, oluşum ve yerleşim birimleri hakkında bir dizi sonuçlar elde edilmektedir. Zira tarih ilmi için isimlerin büyük bir önemi bulunmaktadır². Onomastik ile ilgili incelemeler, inanç ve dini değişiklikleri, yaşayanların kültürünü, kurumlarını, toplumsal hayatını belirtebilecek bilgileri de ortaya koyabilir. Bu bağlamda çeşitli matbuat kuruluşu ve yayın organlarının adlarının izi sürülerek belli bazı coğrafi sahaların ve yerleşim birimlerinin sosyal ve kültürel yapıları ile tarihi arka planlarındaki gelişmeler ve genel durumları hakkında bilgi edinmek mümkündür³. Onomastik araştırmalarından sadece geçmişe ait bilgiler edinilmekle kalmamakta, dil ve yerleşme ile ülkenin kültürel ve etnik dokusu gibi düşünce gelişimi ve yeni oluşumları hakkında önemli sonuçlar elde edilebilmektedir⁴. Bunun yanında insan ve topluluklara ait isimler olduğu gibi çevre bitki

---

² İsmail Özçelik, **Tarih ve Metodolojisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, s.91.

³ Özçelik, **a.g.e.**, s.92.

⁴ Nesrin Güllüdağ, "**Siverek'e Bağlı Köylerdeki Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme**", Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri, Siverek Kaymakamlığı, 13-14 Ekim, 2001, Siverek, Elif Matbaası, Şanlıurfa, 2001, s.195.

örtüsü meslekler kişi adları, din, milliyet ve yeni oluşumlarla ilgili adlandırılmalar dan da sonuçlar elde edilip, yayın olarak kullanılabilir. Bu nedenle Fuat Köprülü'den başlayarak tarihçilerimiz başta yer adları olmak üzere isimleri değerlendirmeye almışlardır.

Bu bağlamda yer ve şahıs adları gibi, kurum ve kuruluş adları da toplumsal hedef ve amacın anlaşılması bakımından önemlidir. Bir ülke ve toplumun tarihi gelişimi ve gösterdiği değişim, kurumlarının adlarıyla yakından ilgilidir. Çeşitli kuruluş isimlerinin etimolojisi ile adlarının verilmiş nedeni mutlaka bir amaca dönüktür. Belli bir amaca göre yapılan adlandırmalar, şüphesiz tesadüfen verilmemiştir. Bu noktadan hareketle Azerbaycan'da 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyılın başında oluşan ve gelişen milli düşüncelerin özellikle matbuatın gelişimi ile paralellik gösterdiği ve basın yayın organları için belirlenip seçilen isimlerin dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bu gelişmeler aslında o yıllarda başlayan ve “cedidçilik” denilen akımla gelişme kaydetmiştir. “Cedit” kelimesi, lügat anlamı itibariyle eskinin zıddı olarak yeni anlamına gelmektedir. Başlangıçta dini düşüncenin yeniden değerlendirilmesi olarak İdil-Ural bölgesinde Abdunnasır Kursavi ve Şahabettin Mercani'nin öncülüğünde gelişen “Ceditçilik”, sonradan Rusya' da yaşayan Müslüman Türk gruplarda toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlandı⁵. “Usul-i Cedit Okulları” 19. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya ile Orta Asya arasındaki ticari ilişkilerde büyük bir gelişme gösteren Tatar tüccarların desteğiyle kısa bir süre içerisinde yayılmaya başlayıp Kazak bozkırlarında ve Türkistan şehirlerinde de kuruldu. Kısa bir süre sonra bu okullar Rusya idaresindeki Rus yerli okullarıyla rekabet etmeye başlamışlardır⁶.

Bu manada Azerbaycan' da da eğitim dilinin önemine vurgu yapan ceditçi aydınlar bu yönde çalışmalar yapmışlardır. Azerbaycan da

⁵ Ahad Andican, **Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, 2003, s.25

⁶ Hisao Komatsu, “Üç Ceditçi ve Değişen Dünya”, Timur Kocaoğlu, Sota (hzl.), Osman Hoca Anısına İncelemeler, Harlem, 2001, s. 301-302.

basın faaliyetleri ile ön plana çıkan çok yönlü bir ilim adamı, özellikle güçlü bir eğitimci olan Hasan Zerdabi, eğitimin Türk dilinde yapılmasını Azerbaycan maarifinin önemli meselesi saymıştır. Bunun yanında kendisi ilk Türk kız ortaokulunu da açmıştır. Bu okulun açılmasında zengin Hacı Zeynel Tagiyev'in desteklerini de vurgulamak gerekir. Bundan sonraki dönemde Azerbaycan'ın Şirvan, Bakü, Ordubad ve Nahçıvan gibi şehirlerinde "Usul-i Cedid Mektepleri" açılmış ve burarlardan "Cedidci" aydınlar yetişmiştir⁷.

20. Yüzyılın başında sadece Azerbaycan'da değil, Rusya Müslümanlarının ilk kongresinde tespit edilen hususlar, 13-23 Ocak 1906'da Petersburg'da, yapılan ikinci kongrede resmileştirildi. Resmi izin alınmadan toplanan bu ikinci kongrede, resmen "Rusya Müslümanları İttifakı" kuruldu. II. Kongre'nin sonrasında, Türkler arasınada Türkçe basında hızlı bir artış görülmüştür. 1906 yılı itibari ile sadece Kazan'da "Azat", "Azat Halk", "Beyanül Hak", "Tan Yıldızı" ve Astrahan'da "Burhan-ı Terakki", Orenburg'ta "Vaki, Kırım'da "Vatan Hadimi", yine Kırım Bahçesaray'da "Millet", Orta Asya'da "Terakki", "Hurşid", Azerbaycan'da "Tekâmül", "Koç", "Davet" gibi gazeteler ard arda yayın hayatına girmişlerdir. Eş zamanlı olarak birçok derginin de yayın hayatına girdiği görülmüştür. Coğrafi açıdan çok farklı mekanlarda yerleşik bulunan Türkler arasında, basının gelişmesi ve güçlenmesiyle birlikte, iletişim kopukluğu azalmıştır. Böylece ortak fikir ve düşünceler için mecralar oluşmuştur⁸.

Kafkasya'daki Türk halkları için ve hatta tüm Rusya Müslümanları için basın hayatının asıl dönüm noktasını Azerbaycan'da "Ekinci Gazetesi"nin yayın hayatına geçmesi olarak değerlendirilebilir. "Ekinci" in naşiri Kafkasya'daki önemli aydınlardan Rusya'da Tabii Bilimler mezunu Hasan Bey Zerdabi'dir. Çağdaş Azerbaycan maarif-

---

⁷ Kezban Acar, **Başlangıcından Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.245.

⁸ Kürşad Melih Sarıarslan, **Çarlık Rusyası Türklerinin Anadilde Basın Faaliyetleri, Azerbaycan**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, İstanbul, 2012, s.38.

çiliğinin kurucusu olarak kabul edilen Hasan Zerdabi, Rus okullarından yetişmiş ve eğitimin içeriğinin yanında yöntemiyle de ilgilenen Rusya Türklerinin en önemli aydınlarındanıdır. Gazetesi Ekinci'nin 1875 tarihli altıncı sayısında "tahsil için gereken ilme 'pedagoji' denir" diye yazdığında, Rusya Türklüğü içinde usul-i cedit hareketinin öncüsü kabul edilen Gaspıralı İsmail Bey'in henüz Tercüman Gazetesini çıkarmasına sekiz, Bahçesaray'da usul-u cedit okulunu açmasına ise dokuz yıl vardı. Pedagoji bilimine parmak basarak, eğitimin bir ihtisas işi olduğuna, eğitimin mollalar eliyle değil, ihtisas sahibi muallimlerce yürütülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır⁹.

İşte böyle bir süreçte Türk halkları arasında yayıncılık işlerine erken başlayan Azerbaycan Türkleri, Rus coğrafyasındaki diğer Müslüman tebaaya göre önde yer almış ve basın faaliyetleri burada daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Kafkasya'da 1875 yılından başlayarak, özellikle Tiflis'te ve ardından Bakü'de 1905 yılındaki Rus İhtilali'nden 1917 yılına kadar birçok gazete ve dergi yayın hayatına katılmıştır. Bazı periyodik yayınlar farklı nedenlerle kapanma durumunda kalmışsa da bunlardan bir kısmı isimlerini değiştirerek yayınlarına devam etmişlerdir. Bunun sebepleri arasında polis takibatı, sansür baskısı ve yeterli maddi imkânların olmaması gibi nedenler sıralanabilir.

Bu noktadan hareketle Azerbaycan'da 1875-1920 yılları arasında yayınlanan gazete ve dergi adlarına bakıldığında isimlerinin belli bazı amaç ve hedefleri gösterdiği görülmektedir. Toplumsal ve siyasi mesajlar içeren bu isimler, tesadüfen değil, seçilerek verilmiştir. İlmi, gelişmeyi, aydınlığı, ilerlemeyi, muasırlaşmayı, yeniliği, hürriyet ve geleceği çağrıştıran bu isimler özellikle dikkat çekicidir. Zaten bir ülkenin siyasi, iktisadi, içtimai, kültürel ve medeni tarihini anlamının bir yolu da süreli yayınlarının bilinmesinden geçer. Bu bağlamda özetle ve ayrıntıya kaçmadan Azerbaycan'ın 1920 yılları öncesinde basın ve yayın

---

⁹ Ahmet Caferoğlu, "Azerbaycan'da Maarif Hareketleri", Türk Kültürü Dergisi, No.18, (Nisan 1964), s. 131.

organlarına baktığımızda başlıca gazete ve dergilerin isimleri ve kısaca özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

Azerbaycan'da Yayınlanan Gazete ve Dergilerin (1875-1920) İsimleri ve İsimlerin Konulara Göre Tasnifi

1875 yılından Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde ettiği 1920 yılına kadar Azerbaycan'da yayınlanan gazete ve dergilerin isimleri tespit edilebildiği kadriyle alfabetik sıraya göre şunlardır:

“Açık Söz, Arı, Asar-ı Hakikat, Azerbaycan Hükümetinin Ahbarı, Baba-yı Emir, Bakü Hayatı, Basiret, Bayrak-ı Adalet/Beyreg-i Edalet, Behlül, Burhan-ı Hegiget, Davet-Koç, Debistan, Dirilik, Doğru Söz, Efkâr-ı Müellimîn, Ekinci, El-Hayat, Füyûzat, Gençler Yurdu, Güneş, Yeni Hakikat, Hakikat, Hakikat-ı Efkâr, Hayat, Hegg Yolu (Hakk Yolu), Hilal, Hümmet, Işık, İkbâl, İrşad, İttifak, Kardeş Kömeyi, Kelnîyet, Keşkül, Kurtuluş Yolu, Kurtuluş, Lek-Lek, Malumat, Medeniyet, Mekteb, Mezeli, Mirat, Molla Nasreddin, Nicat, Ovrak-ı Nefise, Rehber, Rus-İran Dostu, Sada, Sada-yı Hak, Sada-yı Kafkas, Sada-yı Vatan, Sövgat, Şahab-ı Sakıb, Şark-ı Rus, Şelale, Tartan-Partan, Tekâmül, Terakki, Tuti, (Papağan), Yeni Füyûzât, Yeni, Yeni İkbâl, Yeni İrşad, Yoldaş, Zehmet Heyatı, Zenbur, Ziya, Ziya-i Kafkasya.”

Yukarıda adları verilen basın ve yayın organlarının isimleri konu başlıklarına göre tasnif edildiğinde, “Millet, Milli Birlik, Doğuş, Varoluş ve Birleşme”, “Vatan”, “Hakikat, Doğruluk ve Çalışma”, “Medeniyet, Çağdaşlaşma, Gelişme, Gelecek, Yenilik ve İlerleme”, “Adalet, Hak, Hukuk ve Eşitlik”, “Kurtuluş, Uyanış, Aydınlık, Yenilik ve Gelecek”, “Eğitim-Öğretim” “Hayat ve Yaşama” ile “Güldürü ve Mizaha” a Vurgu Yapan İsimler: gibi konulara ilişkin yapılan adlandırmalar dikkat çekicidir.

1- Millet, Milli Birlik, Doğuş, Varoluş ve Birleşmeye Vurgu Yapan İsimler:

(İttifak, Dirilik, Kardeş Kömeyi, Nicat, Yoldaş, Sada, Bakü Hayatı)

İttifak: Yeni Hayat Gazetesi hükümet tarafından kapatıldıktan sonra Bakü'de Haşım Bey Vezirov tarafından çıkarılmıştır¹⁰. "İttifak" gazetesi 1 Aralık 1908 tarihinde çıkmıştır. 1909 yılında 2 Kasım'da hükümet tarafından kapanmıştır¹¹.

Dirilik: Bakü'de 1914-1916 yılları arasında 16 sayı yayınlanmıştır. 000 nüsha şeklinde çıkarılmıştır. Yazarları arasında Mehmet Emin Resülzade ve İsmailbey Gaspıralı'da yer almıştır. Dirilik Dergisi, iki haftada bir yayınlanan edebi, fenni, ahlaki, içtimai, iktisadi, tarihi, siyasi bir Türk dergisidir¹². Derginin müdürü Aliabbas Müznib, imtiyaz sahibi ise Ebulfezl Matlebzade olmuştur.

Kardeş Kömeği: Siyasi, edebi, içtimai bir dergidir. Bakü'de 1917 yılında yayınlanmıştır. Mecmuada çeşitli müellifler şiir, hikâye, piyes ve makaleler yazmışlardır¹³. Gazetenin imtiyaz sahipliği ve sorumlu müdürlüğünü Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriye'si başkanı Mirza Esadullayev üzerine alırken, gazetenin çıkarılması için gerekli olan kâğıdı da Haşım Bey Vezirov, Oruçov Kardeşler ve İkdam gazetesinin sahibi Ali Muhtar Ali Ekberov karşılamışlardır. Gazetenin baş kısmında, Kafkas Cephesi savaşlarında Kars ve çevresinde yaşayan Müslümanların maruz kaldığı felaketlerden bahsedilerek, bunlar için Azerbaycan halkı kardeş yardımına davet edilmiştir¹⁴

Nicat: (1910-1912) 1910 yılında "Nicat" maarif cemiyeti tarafından Türkçe ve Rusça olmak üzere Ali Aşurbeyov'un müdürlüğünde haftalık gazete olarak basılmıştır. Nicat Medeni-Maarif Cemiyeti, 1906 yılında kurulmuştur. Cemiyetin gayesi, Müslüman ahali arasında marifçilik işinin yayılması, Yüksek, orta ve ilk tahsil muesseselerinde

¹⁰ İrfan Murat Yıldırım, "Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı", Uluslararası Türkiye Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2/2 Türkiye, s.155.

¹¹ Mehmetzade Mirzebala, *Azerbaycan Türk Matbuatı*, Bakü, 2004, s.52.

¹² Sarıarslan, Agt, s.207.

¹³ Fahri Sakal, "Azerbaycan Dövri Matbuatı 1832-1920 Bibliyografya Adlı Yayına Göre Azerbaycan Dergileri", Vakanüvis Kafkasya Özel Sayısı, Sakarya, 2017, s. 457-474.

¹⁴ Sarıarslan, a.g.t., s.206.

okuyan Müslümanlara yardım edilmesi, ana dili ve edebiyatın gelişmesidir. Bu maksatla cemiyet, muhtelif kitaplar ve ders kitapları neşretmekteydi. Nicat'ı kuranların ekseriyeti aydınlar idi¹⁵.

Seda: (1909-1911) Üç yıl devam edip birinci yıl 69, ikinci yıl 265, üçüncü yıl 146 toplam 480 sayı çıkmıştır. "Seda" gazetesi 44. sayısına kadar Oruçovlar matbaasında basılmıştır. "Seda" 17 Ağustos 1911 tarihinde hükümet tarafından kapatılmıştır¹⁶.

Yoldaş Gazetesi: Yoldaş, haftada iki defa yayınlanan siyasi, içtimai, iktisadi ve edebi gazetedir. Hümmet Teşkilatı Bakü Komitesi'nin organıdır. Bakü'de 1907 yılında 4 sahifeden ibaret olarak yayınlanmıştır.

Yoldaş Dergisi: Haftalık edebi, siyasi, içtimai, iktisadi dergidir. Bakü'de 1920 yılında çıkarılmıştır. Radaktörü: Seyit Cafer Cavadzade'dir. Dergi 20 Şubat 1920 tarihli sayısında Kızılordu'nun Vatan-
daş Muharebesi zaferini sevinçle tasvir etmiş ve Azerbaycan halkının azadlık saatinin yaklaştığını müjdelemiştir! Tahsil hayatı, gençlik ve kadınların içtimai medeni hayata çekilmesi konularında Edebiyyat ve Felyeton isimli eklerinde yazılar ve şiirler çıkmıştır.

2- Vatan Mefhumuna Vurgu Yapan İsimler:

(Sada-yı Kafkasya, Sada-yı Vatan, Rus-İran Dostu, Azerbaycan Hükümetinin Ahbarı)

Sada-yı Kafkas: 30 Mayıs 1915 tarihinde yayına başlayan gazetedir. 1916 yılında 4 Şubat'ta Haşim Vezirov Bey'in vefat etmesinin ardından bir iki ay geçtikten sonra hükümet tarafından resmen kapatılmıştır. Haşim Vezirov Bey yayınladığı gazetelerde kendisinden başka Piri Mürselzade, Cafer Bünyadzade ve arkadaşları katılmışlardır¹⁷.

---

¹⁵ Mehmetzade, a.g.e., s.57.

¹⁶ Rüstemova Tohid Solmaz, **Azerbaycan Dövri Matbuatı (1875-1990)**, Bibliyografya, Bakü, 1993, s.68.

¹⁷ Solmaz, a.g.e., s.70.

Sada-yı Vatan: 1911 yılı 1 Aralık tarihinde "Sada-yı Vatan" adında çıkmıştır. Bu gazetede 66 sayı yayımlandıktan sonra hükümet tarafından 1912'de kapatılmıştır¹⁸.

3- Hakikat, Doğruluk ve Çalışmaya Vurgu Yapan İsimler:

(Yeni Hakikat, Hakikat, Burhan-ı Hegiget, Asar-ı Hakikat, Açık Söz, Doğru Söz, Arı, Zenbur, Hümmet)

Asar-ı Hakikat: (1911-1912) Haftalık Türkiye Türkçesi ile yayınlanan Bakü'de yayınlanan sosyal ve edebi bir gazeteydi. Bu gazetenin müdürü Mirze Celal Yusufzade'ydı. 1912 yılında da yayınlanan bu gazetenin sadece birkaç sayısı çıkmıştır¹⁹.

Hakikat-ı Efkâr, Oruçovlar tarafından Kadir Haydarov'un müdürlüğünde ve mesuliyetiyle haftalık bir gazete olarak çıkmıştır. Bu gazete 1912 yılında yayınlanmaya başlamıştır ve aynı yıl içerisinde kapatılmıştır. Seyid Hüseyin, Meşedi Hüseyin Seyid Mir Kazım oğlu (1887-1938) Azerbaycan gazetecisi, yayımcı, yazar, eğitimci, hayırseverdir

Burhan-ı Hegiget: Ayda iki kere, edebi, siyasi, tarihi, ilmi ve fenni jurnal. Revan 1917. 8 sayı ve 500 nüsha çıkmıştır. Müdür ve muharriri Eli Hacı Zeynelabidinzade Rahimov (Mehzun), naşiri Hesên Mirzezadedir.

Hakikat Gazetesi: (1909-1910) 26 Aralık 1909 yılında Üzeyir (Hacıbeyli) Bey'in müdürlüğünde Oruçovlar tarafından çıkarılmıştır. Bakü'de 15 sayı çıkmıştır. Bu gazete 1910 yılı ağustos ayında hükümet tarafından kapatılmıştır. Oruçovlar bu gazetenin yerine başka gazeteler çıkarmışlardır²⁰.

Güneş ve Yeni Hakikat Gazeteleri: 1910 yılında "Güneş" gazetesini Oruçovlar, "Hakikat" kapatıldıktan sonra yayınlamışlardır. Güneş gazetesi 1910 tarihinde neşre başlamış ve 20 Ocak 1911 tarihine dek

¹⁸ Solmaz, **a.g.e.**, s.71.

¹⁹ Mirzabala, **a.g.e.**, s.10.

²⁰ Solmaz, **a.g.e.**, s.49.

çıkıştır. Daha sonra Oruçovlar 21 Ocak 1911 tarihinden itibaren, Yeni Hakikat gazetesini neşretmişlerdir. Bu gazete Mart 1911'de kapanmıştır. Bu gazetelere İstanbul'dan Ahmet Ağaoğlu mektuplar yazmıştır. Sonraları yayın heyetinde Alibey Hüseyinzade, Mehmet Emin Resulzade, Molla Ruhulla Muhammedzade, Hasan Sabri Ayvazov yer almışlardır.

Açık Söz, Açık Söz siyasi, içtimai, edebi günlük Türk gazetesi idi. Bu gazete Ekim 1915'te Mehmet Emin Resulzade'nin başmuharrirliği ve müdüriyetinde yayına başlamıştır. 1918 yılındaki "Mart olayları"na kadar günlük olarak çıkmış, aynı yılın Eylül ayına yani Bakü'nün kuruluşuna kadar faaliyetini tatil etmiştir. Sonra tekrar birkaç sayı çıkarak kapanmıştır. Açık Söz gazetesinin şiarı, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" idi.

Doğru Söz: (1916-1917) Haftalık olarak siyasi ve içtimai gazete, Açık Söz ile aynı dönemde, Yusif Ali Aliyev tarafından neşr olunmuştur. Fakat uzun süre devam edememiş ve birkaç sayı çıktıktan sonra kapanmıştır²¹.

Arı Dergisi: Dergi haftalık olarak Haşimbey Vezirov'un matbaasında basılmıştır. Derginin redaktörü Dadaş Bünyadzade, naşiri ise Alimemmed Aliyev olmuştur. Dadaş Bünyadzade 12 Şubat 1911 yılında Bakü Polis İdaresi tarafından tutuklandıktan sonra yani 9. sayıdan itibaren derginin redaktörü ve naşiri Alimemmed Aliyev olmuştur. Molla Nasreddin gibi Arı dergisi de şekilli, resimli bir dergidir²².

Zenbur: Haftalık dergi, Bakü 1909-1910. Farklı zaman ve sayılarda farklı redaktörleri olmuştur. Ebdülhalik Ahundov'un çıkardığı bir mizah dergisidir. Molla Nesreddin istikametinde yayın yapmıştır. Türk Neşriyyatı Birliği tarafından çıkarılmıştır²³. Bakü'de yayınlanan

---

²¹ Solmaz, a.g.e., s.57.

²² Sarıarslan, a.g.t., s.188.

²³ Sakal, a.g.m., s. 466.

dergi yetmiş sayı basılmıştır. Zenbur mecmuasında, Ressam A. Azimzade 1909 yılında çıkan 22. sayıdan 42. Sayıya kadar bu görevi yürütmüş ve aktif olarak içerik hazırlanmasında iştirak etmiştir.

Hümnet Gazetesi: Hümnet gazetesinin sayfalarında devrin bütün önemli siyasi meseleleri Marksist düşünce ile ele alınıyordu. Hümnet / Himmet Gazetesi, Sosyal Demokrat Hümnet Teşkilatı'nın yayın organı gibi çıkmıştır. 1904 yılından 1905 yılı mart ayına kadar altı sayı yayınlanmıştır.

4- Medeniyet, Çağdaşlaşma, Gelişme, Gelecek, Yenilik ve İlerleme Kavramlarına Vurgu Yapan İsimler:

(Medeniyet, Tekâmül, Terakki, İkbal, Yeni Füyûzât, Füyûzat, Yeni, Yeni İkbal, Şelale)

Tekâmül: Tekâmül, Hümnet Teşkilatının yayın organıdır. İmtiyaz sahibi ve yayıncısı Mehdi Hacinskiy idi. Bakü'de 16 Aralık 1906 tarihinden 26 Mart 1907 tarihine kadar 14 sayısı yayınlanmıştır. Gazete 6-8 sahifeden ibarettir. Tekamül'de Mehmet Emin Resulzade, Sultan M. Efendiyev, Esadulla Ahundov, M. Sadık Ahundov ve diğer yazarlar gazete yayınına katılmıştır. Aynı şekilde kısa süre yayınlandıktan sonra kapatılmıştır²⁴.

Terakki Gazetesi: (1908-1909) İrşad Gazetesi kapandıktan sonra, Ahmet Ağaoğlu, Terakki Gazetesini çıkarmıştır. "Terakki" gazetesi ilk sayısı 1908 yılında haziran ayının 3. cuma günü yayına başlamıştır. Birinci yılında "Terakki" "Haftada 5 defa çıkan siyasi, edebi, iktisadi, içtimai, Türk dilinde Müslüman gazetesidir." şeklinde beyan edilmektedir. "Terakki" sözcüğü adı altında gazetede "hürriyet, müsavat, adalet" sloganları ön plana çıkarılmıştır. Birinci yılın sonunda "Terakki" gazetesi günlük olarak çıkmaya başladı²⁵.

²⁴ S. Vurgun, M. İbrahimov ve M.A. Dadaşzade, **Azerbaycan Edebiyat Tarihi**, C. II, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1960, s. 395.

²⁵Solmaz, **a.g.e.**, s.42

Yeni İkbal, İkbal kapandıktan sonra Oruçovlar “Yeni İkbal” adında bir gazete çıkarmaya başladılar. Fakat 1915 yılında Mehmet Emin Resulzade bir nedenle Bakü idaresi tarafından hapse gönderilmiştir. M. E. Resulzade hapisten çıktıktan sonra, bağımsız olarak kendisi “Açık Söz” adlı bir gazete yayınlamaya başladı. Yeni İkbal gazetesi ile 1917 yılına kadar ayrı kaldıktan sonra Açık Söz gazetesi ile birleşerek daha geniş faaliyet göstermiştir.

İkbal: Senetulla İbrahimov'un müdürlüğünde yayınlamaya başlamışlardır. 1912 ile 1915 yılları arasında çıkan günlük gazete, muhtelif aydınların redaktesinde neşrolunmuştur. 1905 ile 1917 yılları arasında Bakü'de faaliyet göstermişlerdir. Neşriyat matbaası sahibi ve imtiyazı büyük kardeş Oruç Bey'in idi. İkbal Gazetesi geniş kapsamlı, muntazam ve pek çok kişi tarafından takip edilen bir Türk gazetesiydi.

Medeniyet: Bakü'de 1920 yılında aylık yayınlanan edebi ve ilmi dergidir.

Şelale Dergisi: Alibey Hüseyinzade redaktörlüğündeki Füyüzat mecmuasının özelliklerini devam ettiren bir yayın olmuştur. Şelale ilk başlarda iki haftada bir yayınlanarak, edebi, içtimai, ilmi bir dergi olarak çıkmıştır. Bu derginin ilk sayısı 19 Ocak 1913 tarihinde basılmıştır. Müdürlüğünü ve imtiyaz sahipliği görevini İsa Aşurbeyli üstlenmiştir. Şelale dergisi ilk yılı olan 1913 yılı içerisinde 28 Aralık tarihine kadar 47 sayı çıkarılmıştır. Mart 1914'te ikinci yılında dokuzuncu sayısında son bulmuştur. Şelale'de çalışan yazarlardan başka M. Emin Resulzade de görev almıştır. İsa Bey Aşur'un naşirliği ile "burjuvaziyanın ve pan-türkistlerin seciyevi içtimai siyasi, edebi, felsefi organı olmuştur. Azerbaycan-Türkiye edebi alakalarını öğrenmek bakımından önemli bir yer tutmaktadır²⁶.

Füyüzat Dergisi: Füyüzat, Alibey Hüseyinzade Turan'ın yayıncılığında ve Hacı Zeynelabidin Tağıyev maddi destekleri ile 1906-1907 yıllarında yayınlanmış haftalık bir dergidir. Toplam 32 sayı yayınlan-

---

²⁶ Sakal, a.g.m., s.472.

mıştır. İlk sayısında “Hayat ve Meyli-füyûzat” adlı başyazıda Füyûzat'ın esas maksadı beyan edilerek şunlar yazmaktadır: “Hayatın manası gerçeği nedir? Pek çok hükema ve üdeba bu hususta zihinlerini yormuşlardır. Bize kalırsa hayatın manası ve gerçeği Füyûzâta yönelmektir.” "Füyûzât"ta yer alan yazılar ve Türkçülük idealleri güzel ve celbediciydi. Lakin bunun yanında, "Füyûzât" dil açısından halktan uzak olduğundan, ilk sayısından son sayısına kadar sadece belli bir düşünceyi takip eden sınırlı bir grubun dergisi olarak kalmıştır. Füyûzât, Batı, Rus, İran ve Osmanlı-Türk edebiyat ve kültür hayatını temsil eden seçme yazıları da sayfalarına taşımıştır²⁷.

Yeni Füyûzât: Haftalık, edebi, siyasi ve içtimai bir gazetedir. Bakü'de 1910-1911 yıllarında yayınlanmıştır²⁸. 1910 yılı Kasım ayında yayınlanan derginin Redaktörü bir müddet Türkiye'de bulunan Ahmed Kemal Bey olmuştur. Dergide Türk tarihine dair yazılar, milli, toplumsal, ahlaki makaleler ve bazı resimler yer almıştır. Bakü'deki kâspî matbaasında basılan gazete 1911 yılında Ahmed Kemal'in tutuklanması ve ardından sürgün edilmesi ile kapanmıştır.

5- Adalet, Hak, Hukuk ve Eşitlik Anlayışına Vurgu Yapan İsimler:

(Bayrak-ı Adalet/Beyreg-i Edalet, Hegg Yolu (Hakk Yolu), Sadayı Hak)

Bayrak-ı Adalet/Beyreg-i Edalet: Haftalık içtimai, siyasî edebî, iktisadî jurnal. İran Sosyal Demokrat "Adalet" teşkilatının yayın organı. Bakü 1917. Güney Kafkasya "fehlelerine Bolşevizm'i aşlamıştır." Dergi İran'da etkili olmuş, İran ve Güney Azerbaycan'da Marksist devrim için çalışmış, o yerlerden gelen okur mektuplarını da yayınlamıştır.

²⁷Mirzabala, a.g.e., s. 45.

²⁸Sakal, a.g.m., s. 466.

Hegg Yolu (Hakk Yolu): Haftalık siyasi, içtimai, ilmi, fenni, edebi, iktisadi jurnal. 8 sayfa ve 1000 nüsha olarak, Bakü'de 1911-1912 yılında yayınlanmıştır.

Sada-yı Hak Gazetesi: "Sada-yı Vatan" gazetesi kapandıktan sonra Haşim Bey tarafından 12 Mart 1912 tarihinde Çarşamba günü "Sada-yı Hak" gazetesinin ilk sayısı çıkartılmıştır. "Sada-yı Hak" gazetesi ilk yıl 238 ikinci yıl 298 toplam 536 sayı yayınlanmıştı. "Sada-yı Vatan" gibi "Sada-yı Hak" (24 Mayıs 1915 tarihinde) kapatılmıştır.

6- Kurtuluş, Uyanış, Aydınlık, Yenilik ve Gelecek Kavramlarına Vurgu Yapan İsimler:

Kurtuluş, Kurtuluş Yolu, Güneş, İrşad, Yeni İrşad, Rehber, Işık, Ziya, Ziya-i Kafkasya, Basiret, (Doğru Görüş ve Uyanma), Ekinci)

Kurtuluş: İki haftalık edebi içtimai, fenni, iktisadi Türk dergisidir. Bakü'de 1915 yılında yayınlanmıştır²⁹. Başmuharrri ve yayıncısı Seyid Hüseyin Sadık idi. İlk sayısı 1 Ekim 1915 tarihinde yayınlanmıştır. Ancak 4. sayıdan sonra Çar hükümetince kapanmıştır. Yayın Kadrosunda; Mehmet Emin Resulzade, Hüseyin Cavid, Nemat Beşir, Ali Yusuf, Abbas Sehhat ve diğerleri yer almıştır.

İrşad:³⁰ 16 Aralık 1906 tarihinde faaliyetine başlayan gazete, Bakü'de yayınlanmış ve 25 Haziran 1908 tarihine kadar yayınına devam etmiştir. Gazetenin toplam 526 sayısı basılmıştır. 1908 yılında 46-57. sayılarında da "muvakkati müdür" olarak Mehemed Emin Resulzade görev almışlardır. Gazete 3 Temmuz 1907'de 115. sayıdan sonra kapatılmıştır³¹. İrşad'ın başlığında yer alan "Hürriyet, Musavat, Adalet" ibaresi bütün meşrutiyet hareketlerinin ortak sloganı olmuştur.

---

²⁹ Sakal, a.g.m., s. 463.

³⁰ Yıldırım, a.g.m., s.151.

³¹ Geniş bilgi için gazetenin 1907-1908 yıllarının kronolojik fihristinin hazırlandığı tezlere bakınız; Bahar Melis Beşikçioğlu, **İrşad Gazetesi 1907-1908 Yıllarının Kronolojik Fihristi**, Y. Lisans Tezi, İzmir, 2008 ve gazetenin 1905-1906 yılı fihristi Emel Yavaş tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Yeni İrşad gazetesi, Müdürü Yusuf Ahmedov, Başyazarı Mehdi Hacinski'dir. Fakat Malumat gazetesi gibi bu gazetenin de ömrü uzun olmamış 1912 yılında kapanmıştır.

Ekinci: 1875-1877 yılları arasında Bakü'da yayınlanmış, Azerbaycan'ın ilk milli gazetesidir. 22 Temmuz 1875 de Hasan Bey Zerdabi tarafından çıkarılan Ekinci, ayda bir defa yayınlananmıştır. Ekinci Gazetesi, Rus-Türk Savaşı bahane edilerek 1877 yılında kapatılmasının ardından Azerbaycan Türkçesi'nde bir müddet gazete çıkmamıştır. Bu arada yapılan başvurular Sansür İdaresi tarafından reddolunmuştur. Hatta Rus dilinde çıkan gazetelerin bazılarının eki şeklinde yerli dilde gazete basma girişimleri dahi kabul edilmemiştir³².

Yeni Gazete: 3 Eylül 1906 yılına kadar ise "Hayat" Ali Hüseyinzade'nin genel yönetimi altında yayınlanmıştır. 1905 yılında toplam 131, 1906 yılında ise toplam 194 sayı yayınlanmıştır. Azerbaycan'da Türkçülük, İslamcılık ve Liberalizm fikirlerinin gelişmesinde önemli rol oynayan Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Bey gibi şahsiyetler bu gazetede fikirlerini yaymışlardır³³.

Kurtuluş Yolu: Ayda iki defa neşr olunan içtimaî, iktisadî ve edebî bir dergidir."Azerbaycan Kooperasiya İttifakının organı" ibaresiyle Bakü'de 1920 yılında yayınlanmıştır. Radaktörü Eliejder Seyidzade'dir.

Rehber: Dergi, Azerbaycan Maarifperver ziyalılarının organı olmuştur. Redektörü Mahmudbeyov'dur³⁴. Bakü'de 1906-1907 yılında yayınlanmaya başlayan dergi, Eğitimci M. Mahmudbeyov tarafından neşr olunmuştur. Derginin amacı çocukların talim ve terbiyesi idi. Derginin toplam beş sayısı mevcuttur.

Işık: İlk Kız Mektebini açan Hacı Zeynelabidin Tagiyev tarafından kadınlara yönelik olarak ilk süreli yayın şeklinde "Işık" kurulmuştur. İlk sayısı 22 Ocak 1911 tarihinde yayınlanmıştır ve 1912 yılının sonu

³² Sarıarslan, a.g.t., s.72.

³³ Sarıarslan, a.g.t., s.85.

³⁴ Sakal, a.g.m., s. 470.

aralık ayına kadar da yayınıni sürdürmüştür. Yayıncılığını Mustafa Alibekov üstlenmiştir. Hukukçu, yazar ve muharrir olan Alibekov, kadın haklarının savunucusu gibi bilinirdi. Devri Matbuat adlı kaynakta, Işık için haftada bir defa yayınlanan ilmi, edebi, pedagoji, tebabat ve evdarlığa dair kadın mecmuasıdır.” Denilmektedir. Gazetenin redaktörü Hatice Hanım ilk kadın Redaktör olarak Azerbaycan basın tarihinde yerini almıştır.

Ziya-i Kafkasya: Ziya Gazetesi'nin kapanmasından sonra, 1880 Ziya-yı Kafkasya Tiflis'te yayına devam etmiştir.

Basiret: (1914-1920) Haftalık çıkarılan siyasi, içtimai, iktisadi ve edebi bir Türk gazetesidir. Bu gazete Hacı İbrahim Kasimov tarafından 14 Nisan 1914 yılında basılmaya başlanmıştır. Gazete savaş dönemi boyunca devam etmiş, 1918 yılında Mart ve Eylül ayları arası çıkmamış ise de tekrardan Müsavat devrinde 27 Nisan 1920'ye kadar basılmıştır. 27 Nisan 1920'den sonra birkaç sayı yayınlansa da sonunda ara vermeye mecbur bırakılmıştır. Yazar olarak M. Emin Rezulzade, Doktor Nerimanov ve bunun gibi pek çok ünlü yazar gazete için katkıda bulunmuşlardır³⁵.

Ziya: 1879-1884 yılları arasında Tiflis'te yayınlanmıştır. Gazete olarak 1879 tarihinde çıkmıştır. Daha sonra “Ziya-yı Kafkasya” adını alarak yayınına devam etmiştir³⁶. Tiflis'te yaşayan ve kendisi ruhani idarenin üyesi olan, Hacı Said Ünsizade Sansür idaresine bir mektup yazarak; cehaletin zararlarına vurgu yapmış, aydınlanma ve bilgilenmenin halklar için önemini anlatmıştır. Bunun üzerine “Ziya” olarak adlandırılacak gazetenin 1 Ocak 1879 tarihinden itibaren yayınına izin verilmiştir³⁷.

---

³⁵ Mirzabala, a.g.e., s.35-36.

³⁶ Sariarslan, a.g.t., s.74.

³⁷ Akif Şahverdiyev, **Azerbaycan Matbuat Tarihi**, Bakü, 2010, s.46.

7- Eğitim-Öğretim Kavramları ve Kurumlarına Vurgu Yapan İsimler:

(Mekteb, Debistan, Efkâr-ı Müellimîn, Gençler Yurdu, Malumat)

Mekteb Dergisi, Mektep talebelerine mahsus iki haftada bir defa neşrolunan ahlaki, edebi, fenni ve şekilli mecmuadır. Müdür ve imtiyaz sahibi muallimlerden Gafur Reşad Mirzazade ve Abdurrahman Efendizade idi. 1911 yılında yayına başlayan gazete 1918 yılı mart ayındaki siyasi hadiselerle kadar devam etmiştir.

Debistan Dergisi: 1906 yılında Bakü'de ilk önce Ali Iskender Caferzade Redaktörlüğünde neşr edildi³⁸. Bu mecmua 1 Mart 1908 tarihine kadar devam etti. İki haftada bir yayınlanmıştır. İlk çocuk dergisidir. Çocuk edebiyatı ve çocuklar için basında kitleye yönelik dilin formlaşmasında önemli bir tecrübeyi ortaya koymuştur³⁹. Debistan, "Validelere mehsus verege" adlı bir ilave de çıkarmıştır.

Gençler Yurdu: Önceleri haftalık, sonra 15 günlük içtimai-siyasi, edebi dergi olarak, Tiflis'te 1918 yılında Müsavat Partisi'nin görüşlerini yansıtan bir dergidir. 13 yayın yapan derginin Başredaktörleri M. B. Memmedzade, T. F. Hacızade olup, yayımcısı Gençler Cemiyeti idi.

Efkâr-ı Müellimîn: İki Haftalık, Gence'de yayınlanan Genç Türk Muallimler Cemiyeti'nin yayın organıdır. Gençlerin eğitimi gibi hususlara da temas eden mecmuada milletçilik fikirlerine yer verilmiştir.

Malumat Gazetesi, 2 Haziran 1911 tarihinde Oruçovlar tarafından çıkarılmaya başlayan gazetedir. Malumat gazetesinin Müdürü Hacı İbrahim Kasımov ve başyazarı ise Mehdi Hacinski idi. Malumat'ın da ömrü çok uzun olmamıştır.

³⁸ Yıldırım, a.g.m., s.154.

³⁹ Sevda Sadıkova, "İlk Uşak Jurnalı debistan ve Onun Dil Tecrübesi", Beynelhalk Uşak Edebiyatı Kongresi Materialları, Bakü, 2008, s.918-919.

8- Hayat ve Yaşamaya İlişkin Kavramlara Vurgu Yapan İsimler:

(El-Hayat, Hayat, Zehmet Heyatı, Bakü Hayatı)

El-Hayat: 15 Günlük dergi olup, 1918 yılında Bakü'de 16 cilt, 1500 nüsha olarak yayınlanmıştır. Redaktörü: N. Nerimanov, D. Bün-yadzade, S. M. Efendiyev, S. Hüseyinov vs.dir. Dergi, Hümmetçi Bol-sevikler tarafından neşr edilmiştir.

Hayat: "Hayat" Gazetesi⁴⁰ (1905-1906) Azerbaycan'da Rusya devriminden sonra "Kaspi" matbaasında çıkmaya başlayan ilk gazetelerden biridir. "Hayat" gazetesinin birinci sayısı Ahmet Ağaoğlu ile Hüseyinzade Turan yönetiminde, Ali Merdan Topçubaşı imtiyazları ile 7 Haziran 1905'te çıkmaya başlamıştır. Azerbaycan'da Türkçülük, İslamcılık ve Liberalizm fikirlerinin gelişmesinde önemli rol oynayan Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Bey gibi şahsiyetler bu gazetede fikirlerini yaymada etkili olmuşlardır⁴¹. Hüseyinzade Ali Bey anlatılan fikir hayatı çerçevesinde gazetede önemli yazılar yazmıştır. Bunlardan bazıları, "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir", "Bize Hangi İlimler Lazımdır", ve "Yazımız, Dilimiz ve Birinci Elimiz" adlarını taşımaktadır. Asıl olarak Hüseyinzade Turan, Tercüman Gazetesi redaktörü İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, iste birlik" düsturu üzerinden "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" prensibini fikirlerine ve yazılarına yansıtmıştır. Bu tür fikirleri ile Hayat, Rus yönetimi tarafından Sansür baskıları ile sıkça karşılaşmıştır. Rus basın tarihi araştırmacılarının önde gelenleri tarafından dahi Basın tarihi kitaplarına "Hayat" gazetesi Pantürkist gazete olarak kayda geçmiştir⁴².

---

⁴⁰ Yakup Sevimli, Hayat Gazetesi Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.

⁴¹ Mirzabala Mehemmedzade, **Azerbaycan Türk Matbuatı**, s. 14

⁴² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sevimli, a.g.t..

Zehmet Heyatı: Haftalık, Bakü'de 1919 yılında 8 sayfa olarak 1000 nüsha basılmıştır. Edebi, siyasi ve iktisadi dergidir. Kooperatifçiliğe ağırlık vermiştir. Müslümanlar arasında kooperatifçiliği geliştirmeye çalışmıştır. E. Vahid sürekli muharriridir.

Bakü Hayatı: Bakü Hayatı, Hümmet örgütü taraftarlarının Yol-daş gazetesi ardından çıkarmaya başladıkları haftalık gazetedir. Yazarları arasında Hümmet örgütünden Dadaş Bünyatzade ve Ağa Hüseyin Resulzade gibi sosyalistler yer almıştır. Siyasal, iktisadi, ilmi gazete olarak basılmıştır. Dört sahifeden ibarettir ve 1912 yılında kapanmıştır. İlk sayısı 22 Temmuz 1912 tarihinde basılmıştır⁴³.

9- Güldürü ve Mizaha Vurgu Yapan İsimler:

(Behlül,⁴⁴ Molla Nasreddin, Tuti, (Papağan), Kelniyet, Lek-Lek, Mezeli, Tartan-Partan)

Molla Nasreddin Dergisi: Molla Nasreddin Dergisi, Azerbaycan'da yayımlanan ilk mizah dergisidir. 7 Nisan 1906'da ilk sayısı neşredilen dergi, Tiflis'te Gayret Matbaasında basılmaya başlanmıştır. "Molla Nasreddin çeşitli aralıklarla yirmi beş yıl neşredilmiştir. O ilk önce Tiflis'te (1906–1918), kısa bir süre Tebriz'de sonra ise Bakü'de faaliyet göstermiştir. Tiflis'te üç yüz yetmiş, Tebriz'de sekiz, Bakü'de üç yüz doksan sekiz sayısı çıkmıştır." Molla Nasreddin dergisi, Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig Nemanzade'nin öncülüğünde yayım hayatına başlamıştır. Molla Nasreddin etrafında 20. asır tenkidi ve realist edebiyatının esas temsilcileri toplanmıştır⁴⁵. Molla Nasreddin çarlığa, burjuva mülk ağalarına ve fanatizme karşı kavgalar yapan M. E. Sabir'in inkılabçı yazılarına geniş yer vermiştir. Dergi, Azerbaycan edebiyatında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Molla Nasreddin, Azerbaycan'da karikatür sanatının gelişmesinde de oldukça önemli bir role sahiptir.

⁴³ Sarıarslan, a.g.t., s. 166.

⁴⁴ Mizah yapan ve güldüren adam demektir.

⁴⁵ Sakal, a.g.m., s. 469.

Behlül Dergisi: Mizah mecmuası olarak 19 Mayıs 1907 yılında Alasker Aliyev'in müdürlüğünde çıkmıştır. Derginin sadece 6 aylık bir ömrü olmuş ve toplam 9 sayı yayınlanmıştır. Behlül dergisi ihtilal ve inkılap hadiselerini yansıtır, köylü ve işçilerin ittifakı ve siyasi mücadeleleri hakkında fikirler ileri sürer. Hümmet Hareketinin faaliyetlerine önemli yer vermektedir.

Kelniyet Dergisi, Kelniyat, haftalık mizah mecmuası olup, ilk sayısı 24 Mayıs 1912 tarihinde Bakü'de yayınlanmıştır. Derginin sorumlu müdürü Hacı İbrahim Kasımov, imtiyaz sahibi ise Seyid Hüseyin Sadık idi. Kelniyat ilk yıl 31 sayı çıkmış, ikinci yıl olan 1913 yılı şubat ayında kapanmıştır⁴⁶. Molla Nesreddin yolunu takip etmiştir. Halkın milli şuurunu uyandırmaya çalışmış bir dergidir⁴⁷. Kelniyet: Kel motifinin Azerbaycan halk kültüründeki diğer bir adı da aynı kökten türeme "Kelniyyat"tır. O, adıyla ilgili hikayelerde. Şah Abbas'ın veziri veya yardımcıların başı olarak tanımlanır ve bilgicliği, hilekarlığı ile diğerlerinden ayrılır. Hükümdar ile mucizevi bir dille konuşur ve her defasında da galip gelir. Türk halklarında, kel (Özbek), kelça (Türkmen), Keloğlan (Türk) gibi adlarla bilinen motifin ana akış noktası, Azerbaycan halk kültüründeki "Kelniyyat"tır⁴⁸.

Mezeli Dergisi, Haftalık dergidir. Bakü'de 1914-15 yıllarında yayınlanmıştır. Naşir ve redaktör Haşim Vezirov, sonraları H. İ. Gasımov redaktörlüğü üstlenmiştir. Molla Nesreddin çizgisinde olan dergide baş ressam Ezim Ezimzadedir⁴⁹. Mezeli dergisi, sadece 42 sayı basılabılmıştır.

Tuti, (Papağan): Haftada bir yayınlanan siyasi, içtimai, edebi Türk mizah dergisidir. "Tuti" yani papağan manasına gelen bu adla adlan-

---

⁴⁶ Nazım Ahundov, **Azerbaycan Satira Jurnalları**, Azerbaycan SSR İlimler Akademiyası Neşriyatı, Bakü, 1968, s.79.

⁴⁷ Sakal, a.g.m., s, 467.

⁴⁸ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap-Yayımları, Ankara, 2003, s.284.

⁴⁹ Sakal, a.g.m., s.468.

dırılan derginin baş kısmında da papağan kuşu şekli tasvir olunmuştur. Dergiyi muallimlerden ve Sada Gazetesi muharrirlerinden Cafer Bünyazade yayınlamıştır. İlk sayısı 27 Aralık 1914 tarihinde çıkmıştır. 1917 yılındaki ihtilal dönemine kadar yayın hayatında olmuştur. Dergide aile toplum ve benzeri sosyolojik mevzular işlenmiştir. Molla Nesreddin tarzı mizah jurnalı geleneğini takip ve maarifçi tavrını sergilemiştir. Başmuharrir Semed Mensur'du.

Lek-Lek: Haftalık Dergi olup, Erivan'da 1914 yılında Türkçe çıkan bir yayındır. Molla Nesreddin edebi geleneğini devam ettirmiştir. Naşir ve redaktörüğünü M. Mirfetullayev ve Cabbar Eskerzade yapmışlardır.

Tartan-Partan: Haftalık mizah dergisi, Tiflis'te 1918 yılında çıkmıştır. Sekiz sayfa ve 500 adet basılırdı. Azeri, Ermeni ve Gürcü halklarını kardeşliğe çağırmaya ve İngiliz müdahalesini ifşaya çalışmıştır⁵⁰.

10- Diğer Adlandırmalar:

("Hilal", "Keşköl", "Şark-ı Rus", "Davet-Koç", "Baba-yı Emir", "Mirat", "Ovrag-ı Nefise", "Sövgat," "Şahab-ı Sakıb")

"**Hilal**" gibi İslam dinine simgesel vurgu yapan bir adlandırma dışında kalan isimlerden olan ve herhangi bir tasnife dahil edilemeyen "**Keşköl**", "**Şark-ı Rus**", "**Davet-Koç**", "**Baba-yı Emir**", "**Mirat**", "**Ovrag-ı Nefise**", "**Sövgat**," "**Şahab-ı Sakıb**", isimli yayın organları da bulunmaktadır.

Hilal Gazetesi: Hilal gazetesi 18 Aralık 1910 yılında Ali Abbas Müznip tarafından okurlara sunulmuştur. Fakat bu gazetenin de ömrü çok uzun olmamıştır. Birinci ve ikinci sayılarına hükümet tarafından izin verilmiştir. Ancak 5. sayısında ise kapatılmıştır.

---

⁵⁰ Sakal, a.g.m., s, 470.

Keşköl: 01 Ocak 1883 tarihli sayısı kapak kısmında Tiflis Sansür İdaresince yayınına izin verildiği belirtilmiştir. Celal ve Said Ünsi kardeşler tarafından Keşköl dergi olarak çıkarılmaya başlanmış,⁵¹ sonra gazete olarak yayınına devam etmiştir. Azerbaycan'ın ilk günlük gazetesidir. Keşköl Tiflis'te yayınlanmıştır⁵². Millet mefhumun uyanmasının Keşköl dönemine rast gelmesi tesadüf değildir. Zira gazete milli konulara değinmiş ve önemli aydınların yazılarını yayınlamıştır⁵³. Keşköl Azerbaycan'da milletin inkişafı için önemli konulara yer vermektedir⁵⁴. Bu gazete 1883'te başlayarak 1891 yılına dek yayınına devam etmiştir. Bu müddet zarfında toplam 123 sayı yayımlanmıştır.

Şark-ı Rus: (1903-1904) İlk Günlük Gazete olan Keşköl Gazetesinin kapanmasının ardından, Rusya, Almanya ve Fransa'da eğitim alan Nahçıvan doğumlu aydın ve yazar Memmedaga Şahtantinskiy 1902 yılında bir gazete çıkarma fikri ile Şahtahtlı köyünde bulunan baba mülkünü satmıştır ve matbaa kurma işlerine girmiştir. Şark-ı Rus Gazetesi, M. Şahtantinskiy tarafından 1903 yılında haftada üç defa, daha sonra günlük olarak çıkarılmıştır. Gazete 20. asrın ilk Azerbaycan

---

⁵¹ Mehmet Süme, Cappadocia Journal Of History And Social Sciences, Vol.10, April, 2018, (Online only at <http://www.cahij.com>), S.132.

⁵² Sarıarslan, a.g.t., s. 73.

⁵³ Gazetede çıkan bir yazıda bir Azerbaycanlı ile ecnebinin sohbetlerine yer verilmekte: Bir ecnebi benden soruştu: - Sen ne millettensin? - Müsülmanım. - Hayır, men soruşuram ne millettensin? - Müsülmanım deyirem. - Efendim millet ayrı, din ayrı. Bildim dininiz İslamdır ancak isteyirem milletiniz nedir? Bu suale ne cevap verim? Bilirem mi men haği milletdenim? Bizim Molla ya da bizim Ahund (Müftü) bilir mi? Keçi sakallı ecnebi başladı: - Efendim Arap, Fars, Türk, Hintli, Afgan ve bunların hepsi İslamdır. Ancak her birinin milleti ayrıdır. Men özüm Katolik dinindenim, ancak milletim İtalyandır. - Doğru buyurursunuz efendim. Ancak ayıp da olsa, gerek dürüst arz ediyim ki, ne milletten olduğumu bilmirem. - Efendim doğrusu insan ne milletten olduğunu bilmemek büyük ayıptır. Siz o tayfadan değil misiniz? Ruslar size Tatar diyorlar.- Evet Ruslar Gürcüler bize Tatar diyorlar. - Ha şimdi bildim siz hangi millettensiniz. Siz Tatar değilsiniz, Tatar diyen hata ediyor. Tatar Kırım'da Kazan'da olan Müslümanlardır. Sizin millet Azerbaycandır. Görüldüğü gibi yazar hemşehrilerine onların İslam Milleti değil, Azerbaycanlı olduklarını anlatmakta. Ayrıca çıkan başka bir makalede "Ana Dilimiz" adını taşımaktaydı ve anadilin önemine vurgu yapmakta.

⁵⁴ Solmaz Rustemova, **Azerbaycan Dövri Matbuatı 1875-1990**, Bakü, 1993, s.37. ve Akif Şahverdiyev, **Azerbaycan Matbuat Tarihi**, Bakü, 2010, s.47.

Türkçesi ile çıkan gazetesi ve ilk günlük gazete ünvanlarını alır. Bundan önce Türk aydınları seslerini Bakü'de basılan Rusça Kaspi, Bakinskiye İzvestiya ve Bakü aracılığıyla duyurmaya çalışmışlardır. Bu gazeteler arasında en önemlisi Kaspi idi. Sahibi Tağıyev, editörü ise mesleği avukatlık olan Ali Merdan Topçubaşı olmuştur. Kaspi'nin 1891 yılı sayılarından birinde Muhammed Ağa Şahtahtlı "Kafkasya müslümanları nece adlandırılma" adlı makalesinde ilk kez millet adı olarak Azerbaycanlı tabirine öncelik tanımıştır. Şahtahtlı bu tabiri Türk kökenli bir topluluğu tanımlamak amacıyla kullandığını belirtmiştir⁵⁵.

Davet-Koç: Davet-Koç iki dilde hazırlanarak Azerbaycan Türkçesi ve Ermenice olarak yayınlanmıştır. Legal Sosyal Demokrat bir gazete olarak adlandırılmıştır. İsabey Aşurbeyov müdürlüğünde, S. M. Efendiyev gazetenin yayımcılığını yürütmüştür. Bakü'de çıkan gazete 1906 yılında 4 sahifeden ibaret basılmıştır.

Mirat Dergisi, Mirat gülğü (mizah) dergisi olup, 19 Haziran 1910 tarihinde Aliabbas Tağızade tarafından Bakü'de çıkarılmıştır. Dergi sadece beş sayı yayınlanmıştır. Çar sansürü ve baskısı netiesinde dergi yayınına devam ettirememiştir. Molla Nesreddin mektebinin devamı olan dergi, E. A. Tagızade'nin redaksiyonluğunda çıkarılmıştır. Resimli ve karikatürlüdür.

Sövgat: (Hediye, Armağan)

Rus- İnan Dostu: Rus ve Azerbaycan dillerinde Bakü'de 1911 yılında yayınlanmış ve 12 sayı çıkmıştır. Haftalık olarak Rusça ve Türkçe çıkmış ve Rus, İranlı, Kafkasya ve Türkistanlı tüccarlara ticari ve endüstriyel haberler veren bir bülten şeklinde okuyucuya sunulmuştur. On iki sahifeden ibaret olup, bir yıl kadar yayında kalmıştır. Haftalık siyasi içtimai ve ticaret jurnalıdır.

Azerbaycan Hükümetinin Ahbarı: Aylık bülten olup, Arabî alfabe ile aylık olarak Bakü'de yayınlanmıştır. Müsavat Hükümetinin karar,

---

⁵⁵ Mehemmed Ağa Şahtahtlı, "Zaqafqaziya Müselmanları Nece Adlandırılmah", Kaspi, 1 Mayıs 1891.

kanun ve "serencâmlarını" ilan eden organıdır. 1918-1920 Azerbaycan ve Rus dilindedir. Nüshaları bulunamamıştır⁵⁶.

Baba-yı Emir: Haftalık yayınlanan bir mizah dergisidir. 1915-16 yılları arasında Bakü'de yayınlanmıştır. Dirilik Mecmuasının yayını olarak, 21 Nisan 1915 tarihinde yayına başlamıştır. Molla Nesreddin'cilerin ananelerini sürdürmüştür⁵⁷. Bu derginin müdürü ve İmtiyaz Sahibi Ebulfeyz Matlabzade idi.

Ovrag-ı Nefise: Aylık edebiyat ve ince sanat dergisidir. Bakü'de 1919 yılında yayınlanmıştır. Redaktörler: Ü. Hacıbeyli ve E. Müznib'tir.

Şehab-ı Sakıp: Haftalık jurnal olup, Bakü'de 1910 yılında çıkmış, Müdür ve sahibi imtiyazı Eli Abbas Müznip idi. Hilal Gazetesi 'nin arkasından Şahab-ı Sakıp yayınlanmaya başlanmıştır. Tiflis Mahkemesi'nin 1912 yılı 27 Şubat tarihli kararı ile Ali Abbas Müznip Sibirya'ya sürgün edildikten sonra, 19 Mart 1912 yılındaki 8. sayısında kapanmıştır.

Sonuç

Görüldüğü gibi anılan yıllarda Azerbaycan matbuatı oldukça gelişmiş ve canlılık göstermiştir. Rusya Çarlık döneminde Türkçe yayına izin vermemiş, verdiğinde de sansür ve kapatma gibi nedenlerle basını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İlk defa Melikzade Hasan Zerdabi'nin "Ekinci Gazetesi"ni çıkarmasıyla Azerbaycan'da yayın hayatı başlamıştır. Zerdabi'den sonra Gaspıralı İsmail Bey ve Azeri aydınları devreye girdiler ve gazete, mecmua (jurnal), kitaplar vs. yayına başladılar. Bu dönemde her alanda, en çok da edebiyat, politika, sosyo-ekonomik ve felsefi fikirlere hizmet eden hayli zengin bir matbuat hayatının olduğu görülmüştür.

Gazete ve Dergi isimleri genellikle, Milli Kimlik ve Siyasi Fikirler ile Türk kimliğinin oluşma sürecinde özellikle seçilmiş, Hak ve hukuk

---

⁵⁶ Sakal, a.g.m., s. 461.

⁵⁷ Sakal, a.g.m., s. 461.

ile hakikatın topluma aktarılmasını esas alan isimlendirmeler ön planda tutulmuştur. Yine vatan kavramı ve millet şuurunun oluşumu gibi adlandırmalar dikkat çekicidir. Bahsi geçen ortak milli dil oluşturma çabalarının bir tezahürü de olarak, 1905 yılındaki özgürlükçü hava ve siyasi akımların da etkisiyle Türkçülük- İslamcılık düşünceleri Azerbaycan matbuatı yoluyla bir hayli görünür olmuştur.

Azerbaycan'da Türkçülük, İslamcılık ve Liberalizm fikirlerinin gelişmesinde önemli rol oynayan Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzâde Ali Bey gibi şahsiyetler basın yoluyla fikirlerini yaymada etkili olmuşlardır. Özellikle Hüseyinzade Turan önce Hayat Gazetesi ve Füyüzat Dergisi'nde bu fikirlerini açıkça savunmuştur. Hüseyinzade Ali Bey, yazılarında pantürkist görüşlere yer veren ve bunu yaparken de pantürkizme ilgi gösteren tüm Türklerin birleşmeleri fikrinin propagandacılarından biriydi. Kullandığı müstear ad "Ali Turani" idi ve Akçura'nın dediği gibi onun duruşu "Pan-Turanizm" taraftarlığını olarak da ortaya konabilir. Şark-ı Rus gazetesinde 1905 İhtilali'nde önce ilk defa dile getirilen "Azerbaycancılık" fikri de daha sonraları belirgin bir şekilde kendini hissettirmiştir. Fakat bu fikre karşı bazı aydınlar mesafeli durmuş, bunun Türk milletini ayırmaya, bölmeye yönelik Çarlık tarafından hazırlanan bir düşünce gibi algılanmıştır.

Geçtiğimiz Yüzyıl'ın günümüze kadar milliyetçilik çağı olduğu düşünülecek olursa klasik demokrasi esasları hürriyet adalet kardeşlik haklar ile millet ve vatan mefhumları yayın organları adları ve muhtevalarıyla gündeme gelmiştir. Özellikle Azerbaycan'da yayın yapan gazete ve dergilerin Büyük bir kısmı Gaspıralı İsmail "Dilde fikirde işte birlik" düşüncesini savunarak aydınları aynı ideal ve ortak noktalar üzerinde birleştirmişlerdir. Bunun bir neticesi olarak ta toplumda öncü rol onayan aydınlar, halkı milli şuur ve bilinç etrafında birleştirerek, Çağdaş ve Bağısız Azerbaycan Cumhuriyetinin oluşumu fikrinin öncülüğünü yapmışlardır.

Kaynakça

- Acar, Kezban, **Başlangıcından Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2004,
- Ahundov, Nazım, **Azerbaycan Satira Jurnalları**, Azerbaycan SSR İlimler Akademiyası Neşriyatı, Bakü, 1968.
- Andıçan, Ahad, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, 2003.
- Beşikçioğlu, Bahar Melis, **İrşad Gazetesi 1907–1908 Yıllarının Kronolojik Fihristi**, Y. Lisans Tezi, İzmir, 2008.
- Beydilli, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap-Yayımları, Ankara, 2003.
- Caferoğlu, Ahmet, “Azerbaycan'da Maarif Hareketleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, No.18, Nisan, Ankara, 1964.
- Güllüdağ, Nesrin, “Siverek'e Bağlı Köylerdeki Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri**, Siverek Kaymakamlığı, 13-14 Ekim, 2001, Siverek, Elif Matbaası, Şanlıurfa, 2001.
- Komatsu, Hisao, “Üç Cedidçi ve Değişen Dünya”, Timur Kocaoğlu, Sota (hızl.), **Osman Hoca Anısına incelemeler**, Harlem, 2001.
- Mehmmedzade, **Mirzabala, Azerbaycan Türk Matbuatı**, Bakü, 2004.
- Özçelik, İsmail, **Tarih ve Metodolojisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.
- Rustemova, Solmaz, **Azerbaycan Dövri Matbuatı 1875-1990**, Bakü,1993, s. 37. ve Akif Şahverdiyev, **Azerbaycan Matbuat Tarihi**, Bakü, 2010.
- Sadıkova, Sevda, “İlk Uşak Jurnalı debistan ve Onun Dil Tecrübesi”, **Beynelhalk Uşag Edebiyatı Kongresi Materialları**, Bakü, 2008.
- Sakal, Fahri, “**Azerbaycan Dövri Matbuatı 1832-1920 Bibliyografya Adlı Yayına Göre Azerbaycan Dergileri**”, Vakanüvis, Kafkasya Özel Sayısı, Sakarya, 2017.
- Sarıarslan, Kürşad Melih, **Çarlık Rusyası Türklerinin Anadilde Basın Faaliyetleri, Azerbaycan**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, İstanbul, 2012.

- Sevimli, Yakup, **Hayat Gazetesi Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.
- Süme, Mehmet, **Cappadocia Journal Of History And Social Sciences**, Vol.10, April, 2018, (Online only at <http://www.cahij.com>)
- Solmaz, Rüstemova Tohid, **Azərbaycan Dövri Matbuatı (1875-1990)**, Bibliyografya, Bakü, 1993.
- Şahrediyev, Akif, **Azərbaycan Matbuat Tarihi**, Bakü, 2010.
- Şahtahtlı, Mehemed Ağa, "**Zaqafqaziya Müselmanları Nece Adlandırılmah**", Kaspi, 1 Mayıs 1891.
- Vurgun, S.-İbrahimov, M. -Dadaşzade, M. A., **Azərbaycan Edebiyat Tarihi**, C. II, Azərbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü,1960.
- Yıldırım, İrfan Murat, "Azərbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı", **Uluslararası Türkiye Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 2/2, Türkiye, 2013.